

rattı. Kardeşinin isyanını da bastırarak ülkede büyük ölçüde nizamı tesis etti (822/1419). el-Melikü'l-Nâsir Ahmed'in 827'de (1424) vefatının ardından Resûliler küçük hânedanlara bölündü ve hükümdarlık, çocuk yaştaki sultanlarla bu küçük hânedanların rakip melikleri arasında sık sık el değiştirmeye başladı. Resûlî ordusundaki memlûk birliklerinin sürekli isyanları da kargaşalığı arttırdı. Nihayet bu durumdan yararlanarak Aden'e saldıran Tâhirîler 858 (1454) yılında Resûlî topraklarının tamamını ele geçirip hanedana son verdiler.

Resûlîler'de devletin idarî yapısı selefleri Eyyûbîler'in siyasi nizamına göre düzenlenmişti ve sivil teşkilâtta nâiblik müessesesi vezirliğin üzerindeydi. Ordu atabekü'l-ceyş tarafından yönetiliyor ve çekirdeğini memlûk birlikleri oluşturuyordu. Aden, Taiz, Zebîd ve Zafâr gibi şehirlerde bastırılan Resûlî paralarında diğer İslâm devletlerinin paralarından farklı olarak balık ve kuş gibi hayvan figürleri yer almaktaydı. Devlet gelirlerinin büyük bir kısmı milletlerarası deniz ticaretinden ve transit geçiş vergilerinden sağlanıyordu. Aden Limanı, Doğu-Batı ticaretinde önemli bir yere sahipti. Sultanlar özellikle hurma tarımını desteklemişler ve yeni ziraî tekniklerin uygulanmasında bizzat öncü rolü oynamışlardır.

Sünnî bir politika takip eden ve hemen tamamı âlim olan Resûlî sultanları yazdıkları kitaplar, yaptırdıkları medreseler ve kurdukları kütüphanelerle ilmin gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır. Vergilerin bir kısmı kendilerine tahsis edilen ulemâ ayrıca vakıflarla da desteklenmekteydi. el-Melikü'l-Müeyyed Dâvûd'un Taiz'de inşa ettirdiği medresenin kütüphanesinde 100.000 kitap bulunduğu rivayet edilir. el-Melikü'l-Eşref İsmâil ve el-Melikü'z-Zâhir Yahyâ'nın aynı şehirde kurdukları Eşrefiyye ve Zâhiriyye medreselerinin de kütüphaneleri vardı. Sultanlar bazı kitapları dışarıdan getirtiyor, ünlü bir âlim geldiğinde veya değerli bir kitap getirildiğinde bunları bizzat katıldıkları törenlerle karşılıyorlardı. Sultanların bu tutumu birçok âlimin Yemen'e yerleşmesine vesile olmuştur. Yemen'e dışarıdan gelen veya orada yetişen ünlü âlimler arasında Muhîbbüddin et-Taberî, Firûzâbâdî, Ali b. Hasan el-Hazrecî, Abdülbâkî b. Abdülmecîd el-Yemenî, İbn Hâtim, Muhammed b. Yûsuf el-Cenedî, İbnü'l-Ehdel ve İbnü'l-Mukrî el-Yemenî sayılabilir.

Resûlî sultanları imar faaliyetlerine büyük önem vermişlerdir. Kaynaklarda isimleri sayılan cami, mescid, medrese, kütüp-

hane, saray, dârüzziyâfe, hankah ve ribât gibi binaların sayısı 180 civarındadır ve bunların çoğuna çeşitli vakıflar tahsis edildiği belirtilmektedir. Günümüze ulaşan başlıca eserler arasında Taiz'deki Mansûriyye, Muzafferî ve Eşrefiyye camileri bulunmaktadır. Resûlî eserleri Eyyûbî mimarisile yerel Yemen üslûbunun bir karışımıdır.

RESÜLİ HÜKÜMDARLARI LİSTESİ

el-Melikü'l-Mansûr I. Ömer	626 (1229)
el-Melikü'l-Muzaffer I. Yûsuf	647 (1250)
el-Melikü'l-Eşref II. Ömer	694 (1295)
el-Melikü'l-Müeyyed Dâvûd	696 (1296)
el-Melikü'l-Mücâhid Ali	721 (1321)
el-Melikü'l-Efdal Abbas	764 (1363)
el-Melikü'l-Eşref I. İsmâil	778 (1377)
el-Melikü'n-Nâsir Ahmed	803 (1400)
el-Melikü'l-Eşref II. İsmâil	830 (1427)
el-Melikü'z-Zâhir Yahyâ	831 (1428)
el-Melikü'l-Eşref III. İsmâil	842 (1439)
el-Melikü'l-Muzaffer	
II. Yûsuf (Taiz'de)	845-854 (1442-1450)
el-Melikü'l-Mes'ûd (Zebîd ve Aden'de,	
1454'te Taiz'de)	847-858 (1443-1454)
el-Melikü'l-Müeyyed Hüseyin	
(Zebîd'de, 1454'te Taiz'de)	855-858 (1451-1454)

BİBLİYOGRAFYA :

el-Melikü'l-Eşref er-Resûlî, *Turfetü'l-aşhâb fî ma'rifeti'l-ensâb* (nşr. K. W. Zetterstéen), Beyrut 1412/1992, s. 88-92; ayrıca bk. Selâhaddin el-Müneccid'in girişi, s. 32-40; İbn Hâtim, *es-Simtü'l-gâli's-semen fî ahhâri'l-mülûk mine'l-Guz bi'l-Yemen: The Ayyûbids and Early Rasûlids in the Yemen* (nşr. G. R. Smith), London 1974-78, I, 201-568; II, 83-95; Muhammed b. Yûsuf el-Cenedî, *es-Sülûk* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî), San'a 1414/1993, bk. İndeks; Abdülbâkî b. Abdülmecîd el-Yemenî, *Târîhu'l-Yemen: el-Müsemâm Behcetü'z-zemen fî târîhi'l-Yemen* (nşr. Mustafa Hicâzî), Beyrut 1985, s. 85-145; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 149-162; Ali b. Hasan el-Hazrecî, *el-'Ukûdû'l-lü'lü'iyye* (nşr. M. Besyûnî Asel), Kahire 1329-32/1911-14, I-II; İbnü'l-Ehdel, *Tuhfetü'z-zemen fî târîhi sâdâti'l-Yemen* (nşr. Abdullah Muhammed el-Habeşî), Ebûzabî 1425/2004, I-II, bk. İndeks; *Târîhu'd-devleti'r-Resûliyye fî'l-Yemen* (nşr. Abdullah Muhammed el-Habeşî), San'a 1405/1984; Eymen Fuâd Seyyid, *Meşâdiru târîhi'l-Yemen fî'l-asrî'l-İslâmî*, Kahire 1974, s. 19-188; M. Abdülâl Ahmed, *Benû Resûl ve Benû Tâhir ve 'alâkâtü'l-Yemen el-hâriciyye fî 'ahdhimâ*, İskenderiye 1980, tür.yer.; M. Yahyâ el-Haddâd, *et-Târîhu'l-âm li'l-Yemen*, Beyrut 1407/1986, III, 77-214; A. al-Shami – R. B. Serjeant, "Regional Literature: The Yemen", *Abbasid Belles-Lettres* (ed. J. Ashtiany v.dğr.), Cambridge 1990, s. 460-468; C. E. Bosworth, *The New Islamic Dynasties*, Edinburgh 1996, s. 108-109; R. Giunta, *The Rasûlid Architectural Patronage in Yemen: A Catalogue*, Naples 1997, tür.yer.; G. R. Smith, "The Ayyubids and Rasulids: The Transfer of Power in 7th/13th Century",

JC, XLIII/3 (1969), s. 175-188; a.mlf., "Rasûlids", *EI²* (İng.), VIII, 455-457; Rebî' Hâmid Halife, "Tîrâzü'l-meskûkâtî'r-Resûliyye (626-858/1229-1454)", *el-İktîlâ*, VII/2, San'a 1989, s. 42-66; Neşet Çağatay, "Resûliler", *İA*, IX, 693-695.

CENGİZ TOMAR

RESULZÂDE, Mehmed Emin

(1884-1955)

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı.

Bakü yakınlarındaki Novhanı köyünde doğdu. Babası tanınmış bir din âlimi olan Hacı Molla Ali Ekber, annesi Zalkızı Ziyet'tir. Küçük yaşlarından itibaren aile çevresinde aldığı dinî bilgiler yanında belli ölçüde Arapça ve Farsça öğrendi, ardından Farsça'sını geliştirdi. Rus-Tatar mektebinde okuduktan sonra bir müddet Bakü Teknik Okulu'na devam etti. Bu yıllarda Bakü'nün ekonomik, sosyal ve siyasal ortamından, Rusya'da ve Rusya müslümanları arasında gittikçe yaygınlaşan inkılâpçı hareketlerden, Gaspıralı İsmâil Bey'in önderlik ettiği usûl-i cedid okulları ve onun eğitim hakkındaki görüşlerinden etkilenip millî meselelerle ciddi şekilde ilgilenmeye başladı. 1902'de Rus sömürge yönetimine karşı mücadele etmek için Müslüman Gençlik Teşkilâtı adıyla gizli bir cemiyet kurdu. Bu cemiyet Müslüman Demokratik Müsâvat Cemiyeti ismini alarak çalışmalarını sürdürdü. 1904 yılı sonlarına doğru arkadaşları Mîr Hasan Mevsimov, Mehmed Hasan Hacinski ile birlikte bu cemiyeti, Rus Sosyal Demokrat Fehle (İşçi) Partisi'nin Bakü komitesi içerisinde yer alan Müslüman Sosyal Demokrat Himmet (kısaca Himmet / Hümmet) teşkilâtına dönüştürdü. M. Azizbeyov, Neriman Nerimanov ve S. M. Efendiyev gibi inkılâpçıların da katıldığı bu teşkilâtın 1904-1905 yıllarında altı sayı çıkarılan ve gizlice teksir edilip dağıtılan *Himmet* adlı bir yayın organı vardı.

Resulzâde, iş hayatına Bakü'de Rusça yayımlanan *Kaspi* gazetesinde müretteplik yaparak başladı, daha sonra gazetecilik onun asıl mesleği oldu. Resulzâde'nin ilk yazısı, Tiflis'te Mehmeddağa Şahtahtlı'nın çıkardığı *Şark-ı Rus* gazetesinde yayımlanan "Saadetlü Mehmeddağa Huzuruna" adlı mektubudur (2 Mayıs 1903, sy. 14). Aynı gazetedeki çıkan ikinci yazısı, amcasının oğlu Mehmedmedli (Muhammedali) Resulzâde ile birlikte yazdıkları "Himmet ve Gayret Vaktidir" başlıklı makedir (1903, sy. 19, 20). Aydınların millete karşı sorumluluklarının dile getirildiği bu makedir

Mehmed Emin
Resulzade

lede Kafkasya'da din bilgini yetiştirecek bir medresenin ve usûl-i cedîd eğitimi yapacak mekteplerin açılması üzerinde duruluyordu. Resulzâde ayrıca Hüseyinzâde Ali (Turan) Bey'in Bakû'de yayımladığı *Füyûzât* dergisine (1906-1907) ve Ağaoğlu Ahmet'in çıkardığı *İrşad* ve *Terakkî* gazetelerine (1908-1909) makaleler yazdı. Türkçe ve Ermenice neşredilen *Davet-Goç'ta* (1906), *Himmet* teşkilâtının yayın organı olan *Tekâmül'de* (1906-1907), bu gazete kapatılınca yerine çıkarılan *Yoldaş'ta* (1907) çeşitli konularda yazıları çıktı. Bu yazılarından onun ilk gençlik yıllarından itibaren Rus sömürge siyasetine karşı hürriyetçi ve inkılâpçı bir tavır takındığı, sadece Kafkasya müslümanlarının değil bütün Rusya müslümanlarının, İran ve Türkiye'nin problemleriyle ilgilendiği anlaşılmaktadır.

Resulzâde, 1903'ten itibaren kurulmaya başlayan ve Azerbaycan'da millî bilincin, sosyal ve kültürel hayatın gelişmesinde önemli etkisi bulunan Sefa, Necat, Edep Yurdu, Cem'iyet-i Hayriyye gibi derneklerde görev aldı. Bir süre *Terakkî*'nin, 1908'de geçici olarak *İrşad*'ın redaktörlüğünü üstlendi. Öte yandan siyasal olaylarda, gösteri ve mitinglerde aktif rol aldı. Aynı dönemde Bakû petrol işçilerine ve Kafkasya'nın çeşitli yerlerine gönderilen inkılâpçı broşürlerin yazılması ve dağıtılması işine katıldı. Amcasının oğlu Mehmedeli Resulzâde vasiyetiyle bu yıllarda Stalin'le tanıştı. Stalin'le birlikte bazı faaliyetlere girişti, onu birkaç defa ölümden kurtardı. Aynı zamanda edebiyatla da ilgilenen Resulzâde bu dönemde millî duyguları uyanıran *Karanlıkta Işıklar* (1908) ve *Nâgehân Belâ* (1908) adlı piyesleri kaleme aldı. Bu yıllarda imparatorluğun bütünlüğünü korumakta ısrar eden, esir halkların hürriyet isteklerine karşı çıkan Rus sosyal demokratlarına olan inancını kaybetmeye başladı. Düşünceleri Azerbaycan'ın ve diğer esir halkların Rusya içinde muhtari-

yet kazanması yönünde değişime uğradı.

Rus Başbakanı Stolipin'in 1907'de II. Duma'yı dağıtarak çarlığı yeniden despot bir yönetime sürüklemesinin ardından birçok teşkilât gibi *Himmet* teşkilâtı da kapatıldı. İnkılâpçı aydınların, gazeteci ve yazarların tutuklanıp hapse atıldığı veya sürgün tehlikesiyle karşılaştığı bu dönemde Resulzâde, Rus polisinin takibinden kurtulmak ve İran Meşrutiyet Hareketi'ni izlemek için İran'a gitti. Burada *Himmet* teşkilâtının temsilcisi ve *Terakkî* gazetesinin muhabiri olarak çalıştı. Çoğunluğunu Azerbaycan Türkleri'nin oluşturduğu meşrutiyet taraftarı aydınların sosyal demokrat düşüncelerle tanışmasında önemli rol oynadı. 1910'da İran Demokrat Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı ve partinin merkez komitesine seçildi. Bir yandan *İrân-ı Nev'de* (1909) Rus hükümetini eleştiren makaleler yazarken diğer yandan Bakû'deki *Terakkî* gazetesine "İran Mektupları" adıyla seri yazılar gönderdi. Onun bu iki gazetede çıkan yazıları İran meşrutiyet hareketinin önemli kaynakları arasındadır.

İran'da emperyalizme karşı açılan meşrutiyet cephesinin ilk hedeflerinden biri Rusya idi. Bu sebeple çok geçmeden Rusya'nın askerî müdahalesiyle İran meşrutiyet hareketi kanlı bir şekilde bastırıldı ve Resulzâde Rus hükümetinin isteği üzerine sınır dışı edildi (Mayıs 1911). Tahran'daki mücadele arkadaşı Seyit Hasan Tağizâde ile birlikte İstanbul'a giden Resulzâde burada yine kendisi gibi Azerbaycan'dan ayrılmak zorunda kalan Ağaoğlu Ahmet ve Hüseyinzâde Ali Bey'le buluştu. Kazan Türkleri'nden Yusuf Akçura ile, başta Ziya Gökalp olmak üzere İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin ileri gelen temsilcileriyle tanıştı. Türk ocaklarının çalışmalarına katıldı. Bu çevrede tanıdığı bazı aydınlar ve özellikle Ziya Gökalp, Resulzâde'yi bir hayli etkiledi. *Türk Yurdu*'nda ve *Sırat-ı Müstakîm'de* İran ve İran Türkleri hakkında yazılar yazdı. 1913'te Romanov hânedanının 300. yılı dolayısıyla çıkarılan genel aftan yararlanarak Bakû'ye döndü. Müsavat Partisi'nin başına geçerek siyasî faaliyetlerine devam etti. Ekim 1914'ten itibaren dönemin en etkin gazetelerinden biri olan *İkbal'de* yönetici ve başyazar olarak çalıştı. Ertesi yıl Müsavat Partisi'nin yayın organı *Açıksöz* gazetesini (1915-1918) kurarak başyazarlığını yaptı. "Türkleşmek, İslâmlaşmak, muasırlaşmak" ülküsünü savunan bu gazetede Rusya Türkleri'nin kendi mukadderatını kendilerinin belirlemesi gerektiği üzerinde durdu.

Resulzâde, 1914-1915'te I. Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu'da bir kısmı Azerbaycan, Kafkasya içlerine kaçmak zorunda kalan, Ermeni baskın ve katliamlarına uğrayan Osmanlı tebaası Türkler'e yardım kampanyasını örgütleyenlerden biri oldu; bu yolda hizmet gören Azerbaycan Cem'iyet-i Hayriyyesi'nin faaliyetlerini destekledi; 1917'de *Kardaş Kömeği* adlı bir mecmua çıkararak gelirini bu kampanya için harcadı. 1914-1916 yıllarında *Dirilik'te* kendi milliyetçilik anlayışını açıklamaya devam etti. 1917 Nisan ayında Bakû'de toplanan Kafkasya müslümanları kurultayında onun Rusya'nın federal bir yapıya kavuşturulması gerektiği yolundaki teklifi benimsendi. 1-11 Mayıs 1917'de Moskova'daki Bütün Rusya Müslümanları Şûrası'nda her halk için toprağa dayalı muhtariyet teklifi kabul edildi. Bu dönemde yayımladığı kitapçıklarla görüşlerini bütün Rusya müslümanlarına ulaştırdı. Moskova kurultayında yaptığı konuşma Ahmet Salikov'un konuşmasıyla birlikte basıldı. Ancak millî istiklâl yolundaki faaliyetleri ve yazıları sebebiyle hapse atıldı, 1917 Bolşevik İhtilâli'nin patlak vermesiyle haptisten kurtuldu. Gaspıralı İsmâil Bey'in damadı Nesibbey Yusufbeyli'nin 1917'de Gence'de kurduğu Türk Adem-i Merkeziyet Partisi'nin Müsavat Partisi ile birleşerek Türk Adem-i Merkeziyet Partisi Müsavat adını almasının ardından gerçekleştirilen kurultayda başkanlığa getirildi. 1917'nin sonbaharında Rusya'da yapılan milletvekili seçimlerinde hem Azerbaycan'dan hem Türkistan'dan Rus parlamento-suna seçildi.

1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra Tiflis'te Türkler, Gürcüler ve Ermeniler'in katılımıyla Kafkasya'nın idaresini eline alan milletvekillerinin kurduğu hükümetin dağılması üzerine Azerbaycan temsilcileri Azerbaycan Millî Şûrası'nı oluşturdular. Şûra başkanlığına Resulzâde getirildi. Azerbaycan Millî Şûrası 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilân etti ve Resulzâde devlet başkanlığına seçildi. Bakû işgal altında olduğundan Gence devlet merkezi ilân edildi. Haziran 1918'de Orta Avrupa devletlerinin katılımıyla Kafkasya meselelerinin görüşüleceği düşünülen konferansta Azerbaycan'ı temsil etmek üzere İstanbul'a giden Resulzâde, burada yabancı devletlerin ileri gelenleriyle temas kurarak Bakû'nün işgalden kurtarılması için teşebbüslerde bulundu, ancak bir sonuç alamadı. O sırada Bakû üzerinde ilerlemek olan Türk ordusu ve Azerbaycan gönüllüleri 15 Eylül 1918'de şehri işgalcilerden

kurtarınca hükümet merkezi Bakü'ye taşındı. Resulzâde, Azerbaycan'a dönerek devlet başkanlığı görevine devam etti. 1919'da Müsâvat Partisi'nin ikinci kongresinde yeniden parti başkanlığına seçildi. Ancak Bolşevikler'in 27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan'da idareyi ele geçirmesi üzerine Abbaskulu Kâzımzâde ile birlikte yakalanarak Bakü'ye getirildi ve hapse atıldı. O sırada Bakü'ye gelen Stalin'in yardımıyla hapisten kurtulan Resulzâde, Stalin tarafından Moskova'ya götürüldü (1921). Stalin kendisine defalarca resmî görev teklif ettiyse de o Bolşevikler'le iş birliği anlamına gelebilecek her türlü faaliyetten uzak durdu; sadece Moskova Şarkiyat Enstitüsü'nde Türkçe ve Farsça dersleri vermeyi kabul etti.

Bakü'de yer altı faaliyetlerini sürdüren Müsâvat Partisi'nin kararı uyarınca Resulzâde ilmî araştırmalar yapma bahanesiyle 1922 yılı başlarında Petersburg'a gitti, buradan kaçtığı Finlandiya'da bir ay kaldıktan sonra Fransa'ya gidip oradan 1922 yazında İstanbul'a geldi. Ertesi yıl çıkarmaya başladığı, Kasım 1927'ye kadar doksan dört sayı neşredilen *Yeni Kafkasya* dergisinde Azerbaycan Türkleri ile çarlık yönetimi altındaki Türkler'in problemlerini dile getirdi, İran ve Sovyet hükümetlerini hedef alan sert yazılar yazdı. *Yeni Kafkasya* 1 Ekim 1927 tarihinde Sovyetler'in baskısıyla kapatıldı. İstanbul'da yayımlanan bazı gazetelerde Sovyetler Birliği ve İran aleyhine makaleler yazmaya devam edince yine Sovyetler'in baskıları sonucu 1928'de İstanbul'dan ayrılmak zorunda kaldı. Avrupa'ya geçerek çeşitli ülkelerde Azerbaycan davasını dünyaya açıklamaya devam etti. Rusya'nın hâkimiyeti altındaki milletlere mensup göçmenlerin oluşturduğu Prometeus adlı cemiyetin Paris'teki yayın organı *Promete*'de (1929-1939) ve *Kafkaz* (1932-1938) dergisinde makaleler yazdı. Berlin'de onun yönetiminde çıkan *İstiklâl* (1932-1934) ve *Kurtuluş* (1934-1938) gazetelerinde, ayrıca *Müsâvat Bülteni*'nde birçok yazısı neşredildi. 1934'te Brüksel'de Millî Gürcistan ve Kuzey Kafkasya devlet başkanları ile Kafkasya Konfederasyonu'nu kurdu. Bu dönemde Resulzâde ile bazı Azerbaycan temsilcileri arasında liderlik konusunda anlaşmazlık ortaya çıktı; Genceli Şefi Bey Rüstembeyli ile Halil Hasmemmedli, Resulzâde'ye karşı tavrı aldılar. Ancak muhaceretteki Müsâvatçılar'ın ekseriyeti Resulzâde'yi tercih edince diğerleri partiden ihraç edildi.

Resulzâde, değişen siyasi şartlar sebebiyle muhaceretteki Müsâvat Partisi mensuplarını 1936'da Polonya'da toplantıya çağırdı. Bu toplantıda partinin yeni programı kabul edildi ve *Müsâvat Partisi Yeni Program Esasları* adıyla yayımlandı (Varşova 1936). Polonya'nın Ruslar tarafından işgali üzerine Berlin'e giden Resulzâde, burada arkadaşlarıyla birlikte Azerbaycan'ın geleceği üzerinde Almanlar'la yapılan görüşmelere katıldı. Naziler'in Azerbaycan'ın haklarını tanıma ve istiklâlini temin etme niyetinde olmadığını görerek 1942 sonbaharında Almanya'dan ayrıldı. Alman siyaseti hakkındaki olumsuz düşüncelerini 5 Ağustos 1943 tarihinde bir muhtıra ile açıklayarak Bükreş'e döndü. Burada kendisine Türkiye büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver yardımcı oldu. 1944'te Bolşevikler'in Bükreş'e de girmesi üzerine İsviçre'ye gitmek istedi, ancak vize alamadı. 1944 Ekim ayında Almanya'ya sığınmak zorunda kaldı. 1947 Eylülünde Türkiye'ye gelerek Ankara'ya yerleşti. Önce Millî Eğitim Bakanlığı Yayın Müdürlüğü'nde, daha sonra Millî Kütüphane'de memur olarak çalıştı. 1949'da Ankara'da kurulan Azerbaycan Kültür Derneği'nin fahri başkanlığına getirildi. Dernek, 1 Nisan 1952 tarihinde günümüzde de yayımlanmakta olan *Azerbaycan* adlı dergiyi çıkarmaya başladı. Bu dergide ve daha başka yayın organlarında birçok makalesi yayımlanan Resulzâde 6 Mart 1955'te vefat etti ve Asrî Mezarlığa defnedildi.

Sadece Azerbaycan Türkleri'nin değil bütün Türk dünyasının önde gelen fikir ve siyaset adamları arasında yer alan Resulzâde'nin Azerbaycan'ın çarlık Rusya'sı ve Sovyet dönemi tarihine dair objektif değerlendirmeleri ve yorumları, Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Azerbaycan'daki katı ideolojik tavrın yok olmasıyla bir hayli değer kazanmıştır. Bugün Azerbaycan tarihi, dili ve edebiyatı hakkında yapılan yeni çalışmalarda Resulzâde'nin fikirlerine yeniden dönüldüğü ve onların ışığında değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Hayatının birçok safhası gibi çeşitli dillerde yazılmış eserleri ve makaleleri ciddi araştırmaları beklemektedir. Nitekim yakın dönemde Türkiye'de ve Azerbaycan'da hakkında araştırmalar gerçekleştirilmiş, eserleri yeniden yayımlanmaya başlanmıştır.

Mehmed Emin Resulzâde'nin şahsî evrakının bir kısmı İzmir'de Fikret Türkmen ve Yavuz Akpınar'ın, bir kısmı da Ankara'da Yücel Hacaloğlu'nun elinde bulunmaktadır; Hacaloğlu elindeki evrakı yayımlanması için Yavuz Akpınar'a vermiştir. Sebahattin Şimşir'in, *Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye'deki Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünceleri* adlı eserinin sonunda (Ankara 1995) Fikret Türkmen'de bulunan evrak hakkında bilgi mevcuttur. Yavuz Akpınar da "M. E. Resulzade'nin Arşivi ve Elyazma Eserleri" adlı yazısında (*Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 1 [İstanbul 1999], s. 67-73) kendisinde bulunan malzemenin listesini vermiştir. Yücel Hacaloğlu'ndaki evrakın bir kısmının Resulzâde'nin *Türk Ansiklopedisi*'ne yazdığı Azerbaycan'la ilgili maddelerin el yazısı nüshaları olduğu görülmektedir.

Başlıca eserleri şunlardır: *Azerbaycan Cumhuriyeti: Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti* (İstanbul 1922; nşr. Yavuz Akpınar v.dğr., İstanbul 1990); *Das Problem Aserbeidschan* (Berlin 1937; trc. Sebahattin Şimşir – Perihan Mete, *Azerbaycan Problemi*, Ankara 1996); *İstiklâl Uğrunda Mücadele* (Lehçe, Varşova 1938); "Azerbaycan" (*İslâm-Türk Ansiklopedisi*, İstanbul 1942); *Millî Tesanüd* (Ankara 1978); *Asrımızın Siyavuşu* (haz. Arasoğlu, Ankara 1989); *Azerbaycan Cumhuriyeti* (nşr. Asif Rüstemov, Bakü 1990); *Azerbaycan Şairi Nizami* (2. bs., İstanbul 1991); *Stalinle İhtilâl Hatireleri* (haz. Nesib Nesibzade, Bakı 1991; aynı eser *Bir Türk Milliyetçisinin Stalin'le İhtilâl Hatiraları* adıyla, nşr. Sebahattin Şimşir, İstanbul 1997); *Mehmed Emin Resulzâde: Eserleri, I 1903-1909* (nşr. Prof. Şirmemmed Hüseyinov, Bakü 1992); *Mehmed Emin Resulzâde: Eserleri, II 1909-1914* (nşr. Prof. Şirmemmed Hüseyinov, Bakü 2001); *Kafkasya Türkleri* (nşr. Yavuz Akpınar v.dğr., İstanbul 1993 [*Türk Yılı 1928*deki yazıları]); *İran Türkleri* (nşr. Yavuz Akpınar, İ. M. Yıldırım, S. Çağın, İstanbul 1993 [*1912'de Türk Yurdu ve Sırât-ı Müstakim*'de çıkan yazıları]); *Mehmed Emin Resulzâde'nin Meclis-i Meb'ûsan Konuşmaları (1918-1920)* (nşr. Sebahattin Şimşir, İstanbul 2003, Resulzâde'nin Azerbaycan meclisinde yaptığı konuşmaları içerir); *Rusya'da Siyasi Vaziyet* (2. bs., İstanbul 2005).

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Emin Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti: Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti* (haz. Yavuz Akpınar v.dğr.), İstanbul 1990, Yavuz Akpınar'ın yazısı, s. IX-XXIV; Feyzi Aküzüm, *M. Emin Resulzade'ye Göre Çeşitli Cepheleriyle Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi*, Ankara 1977; Nesiman Yakublu, *Mehmed Emin Resulzade*, Bakü 1991; a.mlf., *Müsavet Partiyasının Tarihi*, Bakü 1997; a.mlf. v.dğr., *Mehmed Emin Resulzade'ye Garşı Böhtan Kampaniyası Arhivinde Kimler Durur?* (*Esilsiz Uydurmalarla Ca-*

vablar), Bakü 1998; Vakıf Sultanlı, *Mehmed Emin Resulzade'nin Edebi Dünyası*, Bakü 1993; a.mlf., *Ağır Yolun Yolcusu: Mehmed Emin Resulzade'nin Heyatı ve Edebi Faaliyeti (Portret-monografiya)*, Bakü 1996; Elçin, *Memmed Emin Resulzade (Oçerk)*, Bakü 1994; Sebahattin Şimşir, *Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye'deki Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünceleri*, Ankara 1995; a.mlf., *Azerbaycanlıların Türkiye'deki Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri (1920-1991)*, Ankara 2001; a.mlf., *Azerbaycan'ın İstiklal Mücadelesi*, İstanbul 2002; Vügar İmanov, *Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri (1918)*, İstanbul 2006; Mühraban Gasiyova, *Azerbaycan'da Millî Kimliğin Oluşumunda Dinin Rolü* (doktora tezi, 2006), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 97-98; M. D. Mercangil, "Mehmet Emin Resulzade", *Türkiye Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, III/2, Ankara 1954, s. 234-239; "M. Emin Resulzade'nin Hal Tercümesi", *Azerbaycan*, III/22-23 (Resulzade özel sayısı), Ankara 1954, s. 2-4; Mirza Bala, "Mehmet Emin Bey 70 Yaşında", a.e., III/22-23 (1954), s. 5-14; a.mlf., "Resulzade Mehmet Emin (1884-1955)", *Dergi*, sy. 1 (1955), s. 134-139; Ahmet Caferoğlu, "Bakü-Tahran-İstanbul Üçgeninin Büyük Mücahidi", *Azerbaycan*, III/22-23 (1954), s. 15-17; a.mlf., "Ziya Gökalp'in Azerbaycan Türklüğü Üzerindeki Tesiri", *TK*, sy. 24 (1964), s. 10-15; Hamdullah Suphi Tanrıöver, "Reşulzade Mehmet Emin", *TY*, sy. 243 (1955), s. 782-787; "Millî Azerbaycan Müsavat Halk Partisi'nin Ellinci Yıldönümü Münasebetiyle", *Millî Azerbaycan Müsavat Halk Partisi Bülteni*, sy. 4 (özel sayı), München 1962.

YAVUZ AKPINAR

RE'SÜLCÂLÛT (رأس الجالوت)

İslâmî dönemde
yahudileri devlet katında
temsil eden cemaat lideri.

Aslı Ârâmîce *reş galuta / galvata* (İbr. roş ha-gola; Lat. exilarch) olan ve "sürgünlerin başı, sürgün lideri" mânasına gelen terim Arapça'ya Kur'an'daki Câlût (Golyat) kişi adının (el-Bakara 2/249-251) etkisiyle girmiştir (Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, s. 24; Bîrûnî, s. 16). Sürgün yıllarında on iki asır boyunca yahudileri ideal kral kabul ettikleri Hz. Dâvûd'un soyundan geldiğine inanılan bu kimseler yönetmiştir.

Re'sülcâlûtluğun ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemekte, Buhtun-nasr tarafından milâttan önce 597'de Bâbil'e sürülen Yahuda Kralı Yahoyakin'le başladığı kabul edilmektedir. Sâsânî idaresinin son dönemindeki re'sülcâlûtun adı Bostanay ben Haninay'dır (ö. 660); bu şahsın, Yûsuf sûresinde Yûsuf peygambere rüyasında secde ettiği belirtilen yıldızların adlarını sormak ve tartışmak üzere Irak'tan gelerek Resûl-i Ekrem'e görüşmek Büstâne isimli yahudi olduğu sanılmaktadır (Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, II, 513). Hz. Ömer zama-

nında yahudilerin cemaat liderliği, doğumu ve re'sülcâlût olması efsanevi bilgilerle süslenen Bostanay'ın uhdesinde idi. Yahudi kaynaklarına göre Halife Ömer, Bostanay'a son kisrâ Yezdicerd'in kızını vermiş, bu tutumuyla onu kisrâların halefi saydığını göstermek istemiştir. Hz. Dâvûd gibi güçlü bir kralın soyundan gelmesi ve bütün yahudileri yönetmesi dolayısıyla Bostanay, "Ored yad" (uzun elli / kol: her şeye gücü yeten) lakabıyla tanınmıştır. Bazı müslüman müellifler tarafından kelime anlamıyla kabul edilen bu tabir, re'sülcâlûtluğa getirilecek kişinin parmak uçlarının dizlerine kadar uzanması gerektiği şeklinde anlaşılmıştır (Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, s. 24; Ebû'l-Meâlî, s. 23). Hz. Osman ve Ali dönemlerinde görevine devam eden Bostanay'ın ölümünden sonra İranlı prenesten üç oğlu olmasına rağmen kurum, yahudi hanımından doğan oğulları Hisday (660-665) ve Bar Aday'ın (665-689) soyarınca sürdürülmüştür. Bu durum, Emevîler döneminde re'sülcâlûtlarla "gaonlar" (yeşiva denilen yüksek Talmud okullarının başkanları) arasında nüfuz mücadelesinin başlamasına yol açmıştır.

Sâsânîler devrinde olduğu gibi İslâmîyet'in ilk yıllarında da Bağdat'ın kurulmasına kadar re'sülcâlûtlar yahudilerin çoğunlukta olduğu Sûra şehrinde ikamet ediyordu. Bağdat'ın inşasından sonra buraya taşındılar, şehrin Sûkul'atîka ve Kasr İbn Hübeyre semtlerindeki yazlık ve kışlık köşklere yerleştiler. Re'sülcâlûtluk yahudi ve İslâm toplumlarındaki saygınlığı, ekonomik imkânları ve nüfuzu dolayısıyla büyük bir cazibe merkeziydi. XII. yüzyılda re'sülcâlûtların pazarlardan, tüccarlardan ve uzak diyarlardan getirilen mallardan aldıkları haftalık gelirler sebebiyle çok zengin oldukları ve Irak'ta çok sayıda misafirhane, bağ bahçe, arazi ve hastahaneye sahip bulundukları belirtilir (Benjamin - Pe-tachia, s. 66). Bu durum gaonlarla olduğu kadar aile içinde de mücadelelerin yaşanmasına yol açmıştır. Abbâsiler döneminde kurum liderliği için yapılan müca-delelerin en önemlisi, Halife Mansûr zamanında (754-775) Anan ben David ile Hananya arasında cereyan etmiştir. Re'sülcâlût Şlomo'nun 762'de ölümünün ardından yerine teamüle göre aynı aileden Anan ben David'in geçmesi gerekiyordu. Ancak gaonlar ve cemaat ileri gelenleri re'sülcâlûtluğa dinî konularda daha dikkatli davranan ve mütevazi kişiliğiyle tanınan Hananya'yı tercih etmişler, Anan'ı da cemaatin tasarrufuna karşı direnmesi sebebiyle hap-

se atmışlardı. Onun hapiste karşılaştığı İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'den, halifenin huzuruna çıkması ve kendisinin diğer yahudilerden farklı bir yolda olduğunu söylemesi şeklinde bir tavsiye aldığı rivayet edilir. Ebû Hanîfe'nin tavsiyesini tutan Anan hapisten çıktıktan sonra taraftarlarınca re'sülcâlût kabul edilmiştir. Sonradan Karâfilik adını alan onun başlattığı bu hareket Rabbânîler'den bağımsız bir cemaat oluşturmıştır.

Halife Muktedir-Billâh zamanında (908-932) Horasan'ın gelirleri konusundaki bir anlaşmazlık yüzünden Bağdat'tan sürülen re'sülcâlût Mar Ukba, Kayrevan'a giderek Mağrib'de bağımsız bir yahudi cemaatinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Onun ardından gelen Dâvûd b. Zakkay'ın (915-940) ölümünden sonra kurum iyice zayıflamış, başına Dâvûd soyundan Musul'da yaşayan ve Bağdat'takinden ayrı bir cemaat olan Heymanoğulları'ndan biri getirilmiş, ancak bu kişi bir süre sonra Hz. Peygamber'e sövdüğü için idam edilmiştir. Bu olayın ardından kurum bir müddet boş kalmış, daha sonra birkaç aile arasında el değiştirmiştir. Halife Kâim-Biemrillâh tarafından da bir re'sülcâlûtun idam ettirildiği bilinmektedir.

XI. yüzyılın ikinci yarısında Mağrib yahudilerinin müstakil bir cemaat olma gayreti, hâkimiyetlerindeki yahudi cemaatlerinin Abbâsiler'le irtibatını koparmak isteyen Fâtımîler tarafından desteklenmiş ve neticede Fâtımî hâkimiyetinde yaşayan yahudiler başındaki kimseye "nagid" adını verdikleri bir kurum ihdas etmişler. Diğer taraftan Abbâsiler'e bağlı coğrafyada mahallî emirliklerin kurulması da Yemen gibi uzak bölgelerde Bağdat re'sülcâlûtluğundan ayrı cemaatlerin ve "nasi" adı verilen cemaat liderlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Abbâsiler döneminin son re'sülcâlûtu Samuel b. David'dir (1240-1258) ve Bağdat onun zamanında düşmüştür. Hülâgû şehre yaklaşırken Halife Müsta'sım-Billâh'ın savunma hazırlıkları sırasında re'sülcâlûtun ve gaonların mallarını müsadere ettiği belirtilir. Bağdat'ı ele geçiren Hülâgû yahudilere ve re'sülcâlûta dokunmamıştır. Yahudi cemaati, Timur'un 1400 yılında görevlerine son vermesine kadar Hz. Dâvûd ailesine mensup kimseler tarafından yönetilmeye devam etmiştir.

1400'den XVIII. yüzyıla kadar Irak bölgesindeki yahudi cemaatleri yine Hz. Dâvûd'un soyundan gelen ve "sarrafbaşı" adı verilen kimseler tarafından idare edilmiş, bu asırdan itibaren yöneticilik Hz. Dâvûd